

NONSENSOVÁ POEZIE A JEJÍ VIDĚNÍ DANOSTÍ

Olga KUBECZKOVÁ

Abstrakt:

Příspěvek se věnuje nonsensové poezii a jejímu přístupu ke ztvárnění motivu smrti. Nastiňuje ve stručnosti typické rysy této žánrové oblasti, poukazuje na shodné i rozdílné prvky v recepci dětí a dospělých. Ukazuje se, že motiv smrti je v úzké vazbě k poetice nonsensu. Jeho zpracování zvláště v tvorbě pro děti klade na básníka určité nároky, které jsou v příspěvku naznačeny zejména analýzou básně Pavla Šruta a úvahou nad jeho poezií vůbec.

Klíčová slova:

nonsens, nonsensová poezie, poezie pro děti, motiv smrti

Vlastní text

Nonsensová poezie představuje mnohotvárnou oblast tvorby, která přitahuje dospělé i dětské čtenáře. Klasickou podobu jí vtiskla anglická literatura v díle E. Leara, L. Carrolla či A. A. Milneho, která jednak naznačila možnosti dalšího uměleckého směřování, jednak poukázala na bohaté inspirační zdroje. Ty nejhlubší z nich najdeme v lidové slovesnosti.

Tvář nonsensové poezie pro děti určuje zejména dětský folklor. Útvary, jejichž tvůrci byly samy děti, svědčí o tom, jak úzce nonsens souvisí s životní realitou a s rozvojem dětské osobnosti. V potřebě nonsensově laděného tvoření se skrývá odpověď na otázku, proč je tato poezie dodnes produktivní i dětskými čtenáři vyhledávaná.

Ve volbě uměleckých prostředků, resp. v invenčním přístupu tvůrce nemusí být rozdíl mezi poezií pro dospělé a pro děti.¹ Komu jsou verše adresovány je sice někdy těžké specifikovat, nicméně otázka recepce je ze strany samotných čtenářů jasnější. Dospělé nonsens oslovuje z potřeby zábavy, hry s jazykem, s významy, z potřeby humorného odlehčení. O poměru dětí k nonsensu nás dostatečně výmluvně informuje již zmíněný dětský folklor. Nonsensová tvorba, která vychází z lidového dětského kolektivu, i ta, která chce v literární podobě vycházet dětem vstříc, zvyrazňuje nejen funkci hry, ale stejně tak funkci poznávání. Tvorba nonsensu je dokladem úrovně kognitivního zvládnutí světa a jeho principů.² Záměrně negovat reálné jevy, stavět jejich logické vazby na hlavu lze jen tehdy, jestliže jsme porozuměli jejich fungování. A také adresát této tvorby musí mít dostatečnou zkušenost s tím, co je tu popíráno a vysmíváno zároveň. Nonsensová optika skutečnosti dále prozrazuje jisté sebevědomí. Nadhled, který již dítě v poznávacím procesu získalo, vyplývá i z úrovně zvládnutí jazyka jako nástroje vyjádření, třídění a interpretace světa.

Už bylo naznačeno, že nonsensovou tvorbu lze vnímat jako jeden z projevů hry. Johan Huizinga ve své práci *Homo ludens* uvádí, že člověk vnímá hru jako životní potřebu a „poesis“ je podle něj funkcí hry. Uskutečňuje se v prostoru ducha, kde mají věci jinou tvářnost než ve „všedním“ životě a jsou navzájem propojeny jinými zákony než logickými.³

¹ Potvrzením mohou být některá básnická čísla výboru *Nonsens. Parafráze, paběrky, parodie, padělky*. (Vybrali a přebásnili Josef Hiršal, Bohumila Grögerová. Praha: MF, 1997.) Namátkou verše A. Přidala, P. Šruta, J. K. Turkyňe.

² ČUKOVSKIJ, K. *Od dvou do pěti*. Praha: Albatros, 1975.

³ HUIZINGA, J. *Homo ludens*. Pha: Mladá fronta, 1971, s. 111.

Nonsense je jedním z prostředků, který uspokojuje nejen lidskou potřebu hry, ale i smíchu. Oběma prvkům je přitom vlastní osvobození, nebo vysvobození z každodennosti, uspokojení a uvolnění. Jinými slovy, skrývá se za nimi vyšší nezbytnost sebezáchovy, terapie i relaxace.⁴

Tematické okruhy, na nichž nonsensová poezie uplatňuje proces osvobozování od reality, se zdají být nepřeborné a snad i nevyčerpatelné. Konstantně však mezi nimi mají své místo ty, které konstituují existenci člověka. Bez ohledu na recepční hledisko je v této tvůrčí oblasti jasně čitelná tendence vyrovnávat se nonsensem se všemi principy, které určují běh lidského života, tedy i s jeho koncem. Zejména nonsensová tvorba vycházející z lidového prostředí poukazuje na logickou vazbu k fenoménu smrti vzhledem k četnosti úmrtí, dospělých, ale i dětí.⁵ Blížkost smrti znamenalo ji akceptovat a vypořádat se s jejím faktem právě i způsobem humorné, alogické nadsázky, která znamenala určitou duševní obrodu.⁶ Moderní básnická tvorba, ačkoliv již pragmatická motivace u ní může být spíše zastřená, je na tom podobně. Příznačně se v tomto smyslu vyjadřují autoři antologie českého a světového nonsensu Josef Hiršal a Bohumila Grögerová: *Nonsense jako zvláštní hra fantazie neznamená lehkomyšlné žvanění, nezralou pošetilost ani nedostatečné vzdělání, ale vytváření prostoru na hranici možných představ a jejich jazykového ztvárnění, které opraštuje od obvyklých konvencí a navozuje stav ducha, povzneseného nad všedností a strážně života.*⁷

I když je dětem vlastní optimistický pohled do budoucna, řada lidových nonsensových říkanek svědčí o nezbytnosti vyrovnávat se se smrtí komickou hyperbolou, a tak posílit přirozený sklon k vitalismu. Jestliže bylo řečeno, že nonsense je u dětí výsledkem stupně poznávání, pak fenomén smrtelnosti jedince a smrt sama musejí v chápání dítěte stát poměrně vysoko. Dítě je tvorby takto laděných říkanek a popěvek schopno až ve chvíli, kdy jevy kolem sebe pouze nepřijímá, nekopíruje je, ale dokáže je hodnotit, v intelektuální hře jejich řád převracet. Umělá básnická tvorba pro děti, která ladí verše na strunu nonsensu, na ni navazuje a současně zůstává kompaktní s tvorbou pro dospělé. Zdá se, že volba existenciálně zabarvené tematické roviny patří vůbec k pevným rysům poetiky nonsensu. Jeho užití nadsázky se s oblibou pohybuje v krajnostech, protože právě tak je poměr nonsensu k realitě nejzjevnější.

Přes určitou kompaktnost této umělecké oblasti, existují specifické nároky kladené na básníka nonsensově laděné sbírky, která se obrací zejména k dětským příjemcům. I když je řada sbírek recepčně otevřených i starším čtenářům, nebo soubor jako celek recepčně méně sourodý, měla by většina textů počítat s možnostmi dětského intelektu, poznatkové a zážitkové báze dítěte, s úrovní jeho kognitivního zvládnutí jazykového systému.

Pro sledovaný motiv je tedy důležité, jak se tvůrci daří: 1. naplnit poetiku nonsensu, 2. být si vědom dětského rozumění a akceptování smrti, 3. umně se vyhnout devalvace samotného fenoménu.

Pojetí motivu smrti v nonsensové poezii prozrazuje tvůrčí invenci ve vztahu k jedinému námětu, a to v oblasti, která se bez důvtipu, promyšlenosti a jazykového umu neobejde. Přes všechnu nezávaznost, hravost a lehkost, s jakou popírá realitu, je vlastně nonsensově laděný text náročným procesem tvoření i náročnou intelektuální hrou příjemce, který by si chtěl vychutnat všechny finesy alogických vazeb k logickému systému. Jedině tak může být

⁴ BORECKÝ, V. Strukturující rysy komiky. In *Teorie komiky*. Praha: Hynek, 2000, s. 137-146.

⁵ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

⁶ Lidová tvorba přitom není naplněna pouze touto rovinou vztahu ke smrti. Její ukázky dokazují nejen tuto výsostnou polohu odstupu v nonsensu, jsou mezi nimi i střízlivá, věcně pojmenovávající básnická čísla jako Byl jednou jeden domeček, nebo emotivně laděné balady typu Osiřelo dítě.

⁷ *Nonsense. Parafráze, paběrky, parodie, padělký*. Vybrali a přebásnili Josef Hiršal, Bohumila Grögerová. Praha: MF, 1997, s. 10.

výsledkem recepcce duševní obroda a nadhled.

Zastavme se u jedné z básní Pavla Šruta, která na první pohled zaujme třeba i tím, že smrt přímo nezmiňuje. Je ukázkou nonsensové poezie primárně oslovující děti, i když její komickou hru docení i dospělí. Báseň *Čičičí*, která je součástí výboru *Hlemýžď Čilišnek*⁸, ilustruje jeden z možných přístupů, jak nonsensový verš pracuje s motivem smrti. Báseň prezentuje od počátku nonsensovou situaci, aby se v humorné pointě vrátila ke skutečnosti, jejíž perspektivou nahlíží zvrácenost předchozích dějů:

Čičičí

Čičičí, čičičí,

když se myška opičí,

dělá kousky kočičí,

chvíli mňouká, chvíli přede,

jednoho dne po obědě

umeje se, učeše,

jde na schůzku na střeše

s kocourem Čičičí –

a má život jepičí.

Epická složka básně rozvíjí nonsensový nápad, převracející fungování zvířecích vztahů. Současně vstupuje do obrácené perspektivy obrazu přírody i antropomorfizace: logika nonsensu je umocněna humornou představou milostné schůzky. Závěr básně, jehož součástí je motiv smrti, potvrzuje předchozí hru na nesmysl. Humorný odstup vrcholí. Tento způsob ztvárnění smrti je pro děti dostatečně ilustrativní a odtažitý nejen obrazem zvířat, nejen antropomorfizací, ale i jasným signálem hry, která je zřetelně oddělena od skutečnosti.

Motiv smrti hravou, nesmyslnou atmosféru na jedné straně popírá vědomím daných pravidel, ty – zdá se - nemohou být popřeny ani nesmyslem, na druhé straně právě tato hra s konvencí umožňuje vnímat konec zlehčeně, s vědomím: vždyť vím, že je to celé nesmysl! Nonsens tu vlastně odráží smysl stávajícího řádu, fungování věcí. Jakoby se básní říkalo: když si někdo hraje na něco, co není, jde proti své přirozenosti, nedopadne to s ním dobře. Báseň tedy o smrti vydává dvě zprávy k dětskému adresátovi. V první řadě je smrt prezentována jako vtipná pointa komické scény, je vyústěním hry, čímž se sama stává neživotnou, jen „jako“. Bezděky se nám může evokovat řada dětských her, které tento motiv také obsahují. Přítomnost smrti souzní s intenzitou prožitku hrané akce, jež často osciluje mezi krajnostmi. Tomuto obrazu smrti odpovídá i slovní vyjádření (život jepičí), které je samo o sobě hrou nevybočující ze zvířecího světa. V druhé řadě smrt zosobňuje skutečnost, vede adresáta k upevnění povědomí o neměnnosti určitých principů. To vše za předpokladu, že dítě porozumí zmíněné frázi, jejímu, na první zdání zastřenému smyslu, když se v ní objevuje slovo život. (Tady se básníkovi podařilo poukázat i na nonsensové prvky frazeologie. Běžně a konvenčně užíváme v každodenní komunikaci řady frází, jejichž původní smysl se v konfrontaci se současným užitím rovná nesmyslu.)

Básnické prostředky, jichž je zde užito, s velkou invencí podporují umělecký záměr prezentovat nonsensovou situaci, komickou optiku i jasně upevnit vědomí skutečnosti. První

⁸ ŠRUT, P. *Hlemýžď Čilišnek*. Praha: Albatros, 1983, s. 23.

verš odkazuje k dětskému říkadlu, tradičně tematizujícím svět domácích zvířat. Děti dobře známé prostředí, ale i jeho tradiční obraz v říkadle, se tedy mohou snadno stát zdrojem uplatnění převrácené logiky. Struktura rozvíjení tématu udržuje zřetelné hranice mezi tím, co je hrou a co je skutečností: cítíme v ní rozpor podružných detailů, mnohomluvnosti nonsensové situace (rozvinutý obraz myšky hrající si na kočku, příprava na schůzku), zámlky předposledního verše a strohého komentáře pointy (byť jde o zásadní sdělení, zároveň negující řád předcházející scény). Báseň je kompaktní ve formě a tématu i volbou rýmu: závěrečný verš znamená návrat k úvodnímu rýmu. Tato cykličnost souzní s tématem, bláznivý nápad končí návratem do reality, potvrzením vědomí, že jde jen o nadsázku.

Zajímavě se i tak krátký text prezentuje po stránce lexikální. Hra s jazykem není samoúčelná, ale dokonale koresponduje s nonsensovým nápadem. Záměrně je v básni užito slov, v jejichž základu je pojmenování zvířete (opičí, jepičí, kočičí). Jejich příbuznost se navíc stvrzuje rýmem a zvýrazňuje absurditu básnického obrazu. Nonsensovou podstatu scény umocňuje spojení „kousky kočičí“. I v jeho tvoření je patrná nonsensová hra, protože je svérázným odrazem frazému „dělat psí kusy“. Cítíme opět hru s protiklady (kočka – pes podobně jako kočka - myš). A v ní se pokračuje posledním veršem, konkrétně užitím frazému o jepičím životě. Návrat do řádu je logicky doprovázen návratem k tradiční, konvenční podobě vyjádření. Právě stejný původ slovních spojení dává vyniknout nonsensu a vybočení z něj: „kousky kočičí“ jsou součástí nonsensové situace, kdežto závěrečný verš už staví do popředí prvotní řád, a proto je verbalizován způsobem, který tomu odpovídá, tj. bez aktualizace ustáleného spojení. Kdybychom chtěli jít v úvahách o jazyce básně ještě dál, užití všech těchto „zvířecích“ sousloví signalizuje vlastně také kopírování, tedy odpovídá motivu napodobování, na němž je báseň vystavěna (napodobovat opici, dělat kousky jako kočka, mít život jako jepice).

Pojetí motivu smrti není touto básní vyčerpáno ani v Šrutově tvorbě, tím méně v nonsensové poezii vůbec. Pavel Šrut ve svých verších demonstruje, jak i tento motiv lze zachytit mnohotvárně, a tím nepřímou potvrzuje jeho nosnost a příznačnost pro nonsensovou poezii. Básník nabyl bohatých zkušeností nejen s vlastní tvorbou, ale i převody anglické poezie, s níž se důkladně seznámil.⁹ I jediná jeho sbírka, namátkou ta s označením *Příšerky a příšerí*¹⁰, pracuje s tímto motivem nápaditým tvůrčím způsobem, když jednou vychází z konvenčního postoje ke smrti a převrací jej (*Báseň na slovo smrt*), podruhé čerpá ze zdrojů vyprázdněných frází (*Co říká labuť huse*) a potřetí (nikoliv naposledy) si hraje s homonymitou a neologismy (*Humrlec*).

Srovnání textů jmenované sbírky s analyzovanou básní *Čičičí* nás upozorňuje nejméně na tři difference. První z nich se zrcadlí v otázce, zda je smrt součástí (motivací, následkem) nonsensové hry, nebo představuje skutečnost, s níž je v básni nonsens konfrontován. Za druhé je možno si všimnout rozdílu v tom, jestli se nonsensová báseň vyrovnává s faktem smrti, nebo jestli se vymezuje vůči určité interpretaci faktu, vůči postojům individua. Do třetice vnímáme motiv smrti perspektivou typu nonsensu. 1. tvoří situaci, epickou složku. Pak může být buď součástí komické hyperboly, ve kterou ústí báseň epického charakteru ve své pointě, nebo naopak, která se stává východiskem pro rozvíjení absurdní, neskutečné situace. 2. motiv může více souviset s básnickým výrazem. Nonsens v tematické rovině se kombinuje s jazykovou hrou, především s doslovně interpretovanými frazémy. V tom případě je pak motiv čtenáři lehce zastřen, respektive rozhodujícím faktorem je jazyková vyspělost příjemce. Zde lze hledat i kořeny recepční neurčenosti, která čtenáři bez ohledu na věk zaručuje

⁹ Jak dokazuje např. výbor *Ostrov, kde rostou housle*, na němž se autorsky podílel. (*Ostrov, kde rostou housle*. Sestavili J. Brukner, P. Šrut. Praha: Albatros, 1987.)

¹⁰ ŠRUT, P. *Příšerky a příšerí*. Praha: Paseka, 2005.

nevšední zážitek s možností opakovaného návratu v jiné kvalitě a intenzitě.

Věnovat se nonsensové poezii znamená pro tvůrce neustále balancovat na hraně smyslu a nesmyslu, logické a nelogické souvislosti. Musí si dobře osvojit fungování jazyka a současně proniknout do sémantického podloží tematizovaných jevů, aby byl schopen je zrcadlit v poezii nonsensu. Jeho umění se projevuje v tom, že dokáže hledat nové a nové způsoby tohoto zrcadlení, aby jej čtenář brzy neprohlédl a kouzlo nonsensu, zde ve významu neustálého potvrzování, resp. objevování souvislostí, nevyprchalo. Nonsensovou poezii Pavla Šruta lze bez nadsázky označit za zdařilý pokus vydávat se opakovaně tímto směrem a nejen motiv smrti nahlížet optikou nesmyslu, hry a humoru, která vlastně pravý řád věcí stvrzuje a umocňuje.

Literatura:

BORECKÝ, V. *Teorie komiky*. Praha: Hynek, 2000.

ČUKOVSKIJ, K. *Od dvou do pěti*. Praha: Albatros, 1975.

HUIZINGA, J. *Homo ludens*. Pha: Mladá fronta, 1971, s. 111.

NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

Nonsens. Parafráze, paběrky, parodie, padělky. Vybrali a přebásnili Josef Hiršal, Bohumila Grögerová. Praha: MF, 1997.

TOMAN, J. *Konstanty a proměny moderní české poezie pro děti*. České Budějovice: Vlastimil Johanus Tiskárna, 2008.

NONSENSE VERSE AND HIS INTERPRETATION OF A MUST

Summary:

The article deals with a nonsense verse. It sketches attributes of nonsense but mainly it aims to find out how the nonsense verse interprets the motif of the death. There is need to make a difference in the reception of children and adults of the nonsense verse: the adult's demand of play on words, of humour and in case of children the important role in cognitive process. On the other side the nonsense verse for children and for adults shares many characteristics in common as for means of poetic expression. One of them is the picture of the death. It seems the motif of the death and the nonsense fits together. The motif becomes part of nonsense poetics with great value for the author (mainly about child) and for the recipient. This is the value of psychic renaissance and distance. The second part of this article tries to analyse one nonsense poem of Czech poet Pavel Šrut which is very interesting in work with theme, language and motif of the death and which wants to speak to children. Closing part presents this text in the context of Šrut's poetic writing for children. It comes to the conclusion that the motif has many poetic realisations and the meanings.

Key words:

nonsense, nonsense verse, children poetry, motif of the death

Kontaktní adresa:

Mgr. Olga Kubeczková, Ph.D.

Katedra českého jazyka a literatury s didaktikou, PdF OU

Reální 5, Ostrava,

olga.kubeczkova@osu.cz